

Að hálfu leyti api enn

Eyja Margrét Brynjarsdóttir

Ein af helstu ástæðum þeirrar andstöðu sem þróunarkenning Darwins mætti fyrst þegar hún var sett fram, og sem hún mætir jafnvel enn meðal ákveðinna trúarhópa, er sú breytta mynd sem hún gaf af eðli mannsins. Grundvöllur þess að líta á manninn sem drottara jarðarinnar, skapaðan í Guðs mynd og öðrum skepnum æðri, vék fyrir þeirri hugmynd að maðurinn væri bara eins og hvert annað dýr, afurð óralangs ferlis sem ekki var stjórnað af einum eða neinum. Og ef við vorum ekki sérhönnuð af meistaranum sjálfum til að fremja einhver stórvirki, fullkonnun sköpunarverks hans, heldur bara heppnir eftirlifendur í risavöxnu genahappdrætti, þá var eins og hlutverk okkar í heiminum væri ekki eins ljóst. Höfðum við þá nokkurt eðli, annað en eitthvað dýrslegt sem við deildum með ættingjum okkar öpunum?

Ég ætla að fjalla hér aðeins um hvaða þýðingu það hafi að tala um að manneskjan hafi eðli, bæði í þeim skilningi hvað það geti merkt og í þeim skilningi hvaða máli það skiptir.

Svokallaðar eðlishyggjukenningar hafa gjarnan verið litnar hornauga af þeim sem gagnrýnt hafa valdakerfi samfélagsins og tilhneiging hefur komið fram til að hafna öllum hugmyndum um mannlegt eðli. Ástæðan er að hugmyndir um eðli hafa gjarnan verið notaðar til að réttlæta ýmiss konar kúgun og ranglæti. Kvennakúgun hefur til dæmis verið studd þeim rökum að karlar og konur hefðu ólíkt eðli sem fæli í sér ólíka getu og þarfir. Eins hefur þrælahald í gegnum tíðina verið réttlætt með því að sá hópur fólks sem haldið var í þrældómi, t.d. svartir, væri eðlisólíkur hópi húsbændanna. Dæmi af þessu tagi fela reyndar ekki í sér hugmyndir um sameiginlegt manneðli heldur þvert á móti hugmyndir um ólíkt eðli mismunandi hópa. En hugmyndir um sameiginlegt manneðli hafa líka verið notaðar sem kúgunartæki þegar þeir sem skera sig úr hópnum hafa verið sakaðir um óeðli. Þær ofsóknir sem samkynhneigðir máttu til skamms tíma þola og þurfa enn að þola víða um heim eru gott dæmi um slíkt.

Hefur maðurinn eðli? Málþing í tilefni 200 ára afmælis Charles Darwin, 12. febrúar 2009

Það sem þessi illa notkun eðlishyggjukenninga einkennist af er sú hugmynd að eðli gegni boðandi (normatívu) hlutverki. Hvort sem vísað er í manneðli, kynþátt, kyneðli eða annað snýst málið um að það sé siðferðilega rangt að afneita eðli sínu eða ganga gegn því á annan hátt. Það fylgir svo yfirleitt ekki sögunni *hvers vegna* það er rangt að hegða sér þvert á það sem eðlinu fylgir, hvað það er sem er slæmt við „óeðli“. Í besta falli er því neitað að fólk geti í rauninni viljað ganga gegn eðli sínu og þá sagt að fólk sem geri slíkt hljóti að vera óhamingjusamt þótt það vilji ekki viðurkenna það.

Boðandi eðlishyggja byggir á því að eðli okkar sé ákvarðað af einhverju öðru en okkur sjálfum, að í því felist einhvers konar ásetningur eða markmið og ég sé að brjóta einhverjar reglur ef ég hegða mér ekki í samræmi við það eðli sem mér hefur verið úthlutað. Þetta getur væntanlega haft jákvæðar afleiðingar, t.d. ef ég læt vera að fremja einhvern glæp vegna þess að ég trúi því að hann mundi ekki samrýmast eðli mínu. En eins og ég nefndi getur boðandi manneðlishugtak haft hamlandi áhrif á fólk með því að sníða því of þröngan stakk og jafnvel leitt til kúgunar.

Eðlishyggju er hægt að setja fram með öðrum hætti, sem lýsandi kenningu. Þá er gert ráð fyrir að rannsókn á því hvernig manneskjan er sýni hvernig fólk frá ólíkum heimshornum reynist deila sömu grundvallarþörfunum og aðferðum til tjáningar. Á slíkum hugmyndum um manneðli hefur réttindabarátta oft grundvallast. Mannréttindahugtakið hvílir á þeirri hugmynd að allar manneskjur hafi sameiginlegt eðli og að í krafti þess hafi þær allar jafnt tilkall til ákveðinna réttinda. Sé mannlegt eðli skoðað kemur í ljós að ekki er stætt á því að gera mannamun þegar grundvallarréttindi eru annars vegar og að slík réttindi séu forsenda mannlegrar velferðar. Nátengt þessu er svo lýðræðishugtakið sem felur í sér að við eigum öll jafnan rétt til áhrifa á stjórnarfar samfélagsins og annað fyrirkomulag þess. Þessu fylgir ekki, eða a.m.k. þarf ekki að fylgja þessu, boðskapur um það hvernig fólk „eigi“ að vera eða hvaða eðli það „eigi“ að hafa.

Lýsandi manneðlishyggju, sem segja má að fylgi darwinismanum og almennt vísindalegri sýn á manneskjuna, má vissulega misnota líka. Í alhæfingum um manneðli út frá rannsóknum á afmörkuðum hópum fólks sem álitnir hafa verið dæmigerðir hafa aðrir hópar stundum verið sniðgengnir. Þannig hefur hegðun afmarkaðs hóps verið lýst sem

Hefur maðurinn eðli? Málþing í tilefni 200 ára afmælis Charles Darwin, 12. febrúar 2009

dæmigerðri mannlegri hegðun og hluta af manneðlinu og hegðun sem brýtur í bága við hana verið talin frávik. Afleiðingarnar geta m.a. skilað sér í því að þarfir og óskir jafnvel stórra hópa fólks eru sniðgengnar við ýmiss konar stefnumótun, skipulag og stjórnun þjóðfélagsins. Þarna virðist villan fólgin í því að rannsókn sem í raun er ófullnægjandi er meðhöndluð sem tæmandi.

Stundum hafa lýsandi og boðandi eðlishyggja blandast saman. Þetta hefur t.d. gerst þegar niðurstöður vísindarannsókna á mannlegu eðli hafa verið notaðar til að réttlæta ýmiss konar misrétti og jafnvel illvirki á þeim grundvelli að þau væru hluti af mannlegu eðli. Undir liggur sú falda forsenda að sé eitthvað eðlilegt eða meðfætt þá sé það bæði óhjákvæmilegt og siðferðilega réttmætt. Þegar betur er að gáð þarf auðvitað hvorugt að gilda.

Það er því ekki að undra að baráttufólki fyrir samfélagsumbótum hafi þótt eðlishyggja tortryggileg. En er okkur stætt á því að hafna manneðlinu? Ég tel að óhjákvæmilegt sé að gera ráð fyrir manneðli og að hægt sé að setja slíka hugmynd fram á jákvæðan hátt.

Sameiginlegt manneðli virðist ákaflega mikilvægt sem grundvöllur mannréttinda. Hvers vegna teljum við að allar manneskjur hafi hin ýmsu réttindi sem við eignum ekki fiskum eða kóngulóm? Hlýtur það ekki að vera vegna þess að við gerum ráð fyrir að við manneskjurnar höfum eitthvað sameiginlegt til að bera sem fiskar og kóngulær hafa ekki? Og þetta sem við höfum sameiginlegt hlýtur að vera einhvers konar eðli. Það er svo vegna þessa sameiginlega eðlis sem við manneskjurnar höfum jafnt tilkall til þeirra réttinda sem við köllum mannréttindi.

Ef flokkurinn „manneskjur“ er ekki fullkomlega handahófskenndur verður að gera ráð fyrir að hann byggi á einhverju sem greinir manneskjur frá þeim sem ekki eru manneskjur. Þetta sem hann byggir á, hvað sem það nú er, er þá manneðlið. Hér má notast við víðar skilgreiningar, bæði á hugtakinu ‚eðli‘ og á hugtakinu ‚manneskja‘. Óþarfi er að líta svo á að eðlið felist í einhverjum einum eiginleika sem allar manneskjur, og aðeins manneskjur, hafa til að bera – enda er fremur ósennilegt að hægt sé að finna slíkan eiginleika. Líklegra er að manneðlið felist í klasa margra eiginleika og að hver

manneskja hafi einhvern tiltekinn hluta þeirra til að bera án þess að hafa þá endilega alla. Og ef við erum að hugsa um manneðli sem grundvöll mannréttinda er kannski ekki rétt að takmarka það við tegundina homo sapiens. Ég ætla ekki að reyna að telja upp þá eiginleika sem þetta manneðli getur falist í en leyfi mér þó að gera ráð fyrir að þeir hafi eitthvað með hugsun okkar og tilfinningalíf að gera. Þótt ólíklegt sé svo sem að á það reyni nokkurn tíma má vel hugsa sér að ef einhvern tíma yrðu á vegi okkar aðrar verur sem hefðu sams konar hugsun og tilfinningalíf og við þá teldum við þær eiga tilkall til mannréttinda og að í þeim skilningi væru þær manneskjur. En við megum samt ekki leggja ekki of mikið upp úr sérstöðu okkar. Væntanlega er það bæði okkur sjálfum og öðrum fyrir bestu að við missum ekki sjónar á líffræðilegum uppruna okkar og þeirri staðreynd að við erum ein af ótal mörgum dýrategundum jarðar. Líklega geymum við eðlin tvenn og þrenn, jafnframt því að vera vitsmunaverur erum við hárlitlir og stirðbusalegir apar.

Sköpun mannsins

Alfaðir í Eden fann
apa sem um greinar rann,
ætlaði að gera úr honum mann,
sem elskaði guð og náungann.

Sat hann við með sveittar brár
sextán hundruð þúsund ár.
Apinn reyndist þrjóskur, þrár,
þykkjukaldur og hyggjuflár.

Að hálfu leyti api enn,
eðlin geymir tvenn og þrenn,
lítill von hann lagist senn.
Lengi er guð að skapa menn.

Örn Arnarson